DE NIEUWE WERELD / ten have

Byung-Chul Han Zonder respect

Inhoud

Strijd om respect 7

Aandacht voor de ander 23

Identiteit en alteriteit 33

Tijdperk van schaamteloosheid 51

Waarden, idealen en rolmodellen 59

Achting 71

Verval van het publieke domein 79

Autoriteitscrisis 99

Noten 105

Strijd om respect

In *A Theory of Justice* verheldert John Rawls de basisvoorwaarden voor een ideale samenleving. Een samenleving is 'welgeordend' als ze door een gemeenschappelijk idee van rechtvaardigheid, door een rechtvaardigheidsgevoel wordt bestuurd.[1] Rechtvaardigheid is de 'eerste deugd van sociale instituties'.[2] Tot de rechtvaardig te verdelen 'basisgoederen' behoren niet alleen burgerrechten, fundamentele vrijheden, gelijke kansen en het recht op inkomen en vermogen, maar ook het zelfrespect (*self-respect*). Rawls verheft zelfrespect zelfs tot het 'belangrijkste basisgoed'.[3]

Essentieel voor het zelfrespect is 'de achting en bevestiging van de eigen persoon en zijn handelingen door anderen die dezelfde achting genieten en in wier gezelschap men zich goed voelt'.[4] Wie geen zelfrespect, geen gevoel van eigenwaarde heeft of zichzelf zelfs haat, voelt ook minachting voor anderen.

Zelfrespect en respect voor anderen gaan hand in hand. 'En hoe tevredener iemand is met zijn eigen leven, des te meer hij zich ook over de verworvenheden van anderen zal verheugen. Wie zelfvertrouwen heeft, is ook niet spaarzaam met waardering voor anderen.'[5]

Een welgeordende samenleving veronderstelt dat 'mensen elkaar respecteren' (*men's respect for one another*),[6] wat tot uitdrukking komt in wederzijdse erkenning. Wederzijds respect vormt het fundament van een rechtvaardige samenleving. Het is onze 'plicht' 'een mens het respect te betonen dat hem als moreel subject toekomt, dat wil zeggen als een wezen dat over rechtvaardigheidsgevoel beschikt en een idee heeft van het goede'.[7] Iedereen heeft 'voordeel van het leven in een maatschappij waarin de plicht tot wederzijds respect wordt nageleefd'.[8] Respect hebben voor anderen veronderstelt het vermogen 'de situatie waarin de ander verkeert vanuit diens standpunt, vanuit diens kijk op en idee van het goede te zien'. Tot het respect behoort eveneens de 'bereidheid om kleine diensten te verrichten en attenties te bewijzen, niet omdat ze enige materiële waarde zouden hebben, maar omdat ze onze belangstelling voor de gevoelens en ambities van de ander passend tot uitdrukking brengen.'[9] *Aandacht voor de ander* is constitutief voor het respect.

Voor zelfrespect moet aan twee voorwaarden voldaan zijn. Enerzijds berust het op de 'vaste overtuiging' 'dat de eigen voorstelling van het goede, van het eigen levensplan, het waard is verwerkelijkt te worden'. Anderzijds moet het 'vertrouwen in het eigen vermogen om zijn doelen voor zover mogelijk te bereiken' aanwezig zijn.[10] Zelfrespect staat dus helemaal los van het materiële gewin of het maatschappelijk aanzien dat de verwerkelijking van het levensplan met zich mee zou brengen. Zelfrespect berust uitsluitend op het geloof in de waarde van het eigen levensplan en het vertrouwen in het vermogen om dit te verwezenlijken.

Zelfrespect hangt niet in de eerste plaats af van individuele capaciteiten en prestaties. Veel belangrijker is de gemeenschapsband. Zelfs als iemand over weinig capaciteiten beschikt, wordt hij gerespecteerd binnen een gemeenschap waartoe hij op grond van gemeenschappelijke belangen en idealen behoort. De welgeordende samenleving is geen *prestatiemaatschappij*, maar een *maatschappij gebaseerd op wederzijds respect*: 'Natuurlijk hebben mensen verschillende capaciteiten en vermogens, en niet iedereen vindt hetzelfde interessant en inspirerend. Maar in een welgeordende samenleving heb je in elk geval de meest uiteenlopende bevolkingsgroepen en verenigingen, waarvan de leden telkens hun eigen idealen hebben, die aan hun doelstel-

lingen en talenten beantwoorden. (...) Belangrijk is dat het leven binnen deze groepen en verenigingen overeenkomt met de vermogens en behoeften van de leden van de groep en een veilige grondslag vormt voor hun gevoel van eigenwaarde. De absolute waarde van de verrichte prestaties is, zelfs als die gedefinieerd zou kunnen worden, niet van belang.'[11] Van 'elk oordeel over de waarde van de leefwijze van anderen' moet worden afgezien.[12] Elk weloverwogen levensplan is op zichzelf genomen zin- en waardevol, omdat er een *idee van het goede* aan ten grondslag ligt.

Rawls scheidt de kwestie van status, die voor het zelfrespect essentieel zou kunnen zijn, radicaal van materiële goederen: 'In een rechtvaardige samenleving wordt de grondslag van het zelfrespect niet gevormd door de positie in de inkomensverdeling, maar door de publiekelijk bekrachtigde verdeling van grondrechten en fundamentele vrijheden. En aangezien die gelijkmatig verdeeld zijn, heeft iedereen die in het grotere verband van de maatschappij inzake gemeenschappelijke aangelegenheden met anderen bijeenkomt dezelfde verzekerde status.'[13] De 'zucht naar status' wordt uitsluitend 'door de gelijkheid van de burgerrechten bevredigd'.[14]

Principes van rechtvaardigheid zijn alleen redelijk als ze door iedereen worden erkend en nageleefd. Elk redelijk levensplan moet zich daaraan onderwerpen.

Opstapeling van macht en materiële goederen is in strijd met de gemeenschappelijke voorstelling van rechtvaardigheid en krenkt het zelfrespect van anderen. Rawls begrijpt het zelfrespect over het geheel genomen vanuit de gemeenschap. Levensplannen van individuen moeten worden samengevoegd tot een gezamenlijk plan voor de samenleving 'dat iedereen kan waarderen en waar iedereen vreugde aan kan beleven'.[15]

Essentieel voor het zelfrespect zijn 'groepsbindingen' (*associative ties*), die 'een mislukking minder waarschijnlijk maken, en als dat toch voorkomt, de twijfel aan zichzelf tegengaan'.[16] Zij versterken het zelfvertrouwen van het individu. In de welgeordende samenleving zijn er dus geen *verliezers*, geen afgedankten die zich vernederd voelen, want tegenslagen worden door zo'n samenleving effectief opgevangen. Groepsbindingen zorgen ervoor dat niemand wegzinkt in zelftwijfel en zelfverwijt.

In de welgeordende samenleving is ook schaamte integratief. *Men schaamt zich niet voor het eigen falen*, maar voor het ontbreken en veronachtzamen van deugden die 'zowel zijn medemensen bij hem als hij ook bij zichzelf zou wensen'.[17] Het gaat om een *morele schaamte*: 'In samenhang met de interpretatie van de morele waarde blijkt dus dat deugden uitmuntende eigenschappen zijn. Zowel vanuit het standpunt van

onszelf als ook van anderen zijn ze goed. Het ontbreken ervan ondermijnt zowel ons gevoel van eigenwaarde als de waardering van anderen voor ons. Als zulke gebreken aan het licht komen, lijdt het zelfrespect daaronder en treden er schaamtegevoelens op.'[18] Schaamtegevoelens zijn te herleiden tot het ontbreken van moreel goede eigenschappen, die de beschaamde zelf 'hoogacht en nastreeft'.[19] Ze veronderstellen een *intact waardestelsel*, dat door alle leden van de samenleving wordt erkend en gewaardeerd. Wie zich daarentegen niets van al die waardeoordelen aantrekt, gedraagt zich schaamteloos. De schaamteloosheid die we vandaag de dag om zich heen zien grijpen is een symptoom van maatschappelijk verval. Het is een teken van toenemend moreel verval.

Rawls' *A Theory of Justice* verscheen in 1971. Destijds was het geloof in gemeenschapszin en in het algemeen belang nog intact. De sociaaldemocratische maatschappijmodellen van Keynes, die borg stonden voor sociale rechtvaardigheid, waren toen nog dominant. Het tijdperk van het neoliberalisme, dat in de jaren 1980 met Ronald Reagan een aanvang zou nemen, was nog niet aangebroken.

De welgeordende samenleving van Rawls staat diametraal tegenover de neoliberale prestatiemaatschappij. Het prestatieprincipe valt niet te rijmen met het idee van rechtvaardigheid. In de prestatie-

maatschappij neemt de sociale ongelijkheid daarom hand over hand toe. Het *winner-takes-all*-principe produceert een groot aantal verliezers, aan wie geen respect wordt betoond. Zij zijn afgedankt en voelen zich vernederd. Zij verliezen het gevoel erbij te horen, wat uiteindelijk leidt tot een splijting van de samenleving. In tegenstelling tot de Netflix-serie *Squid Game* worden ze weliswaar niet meedogenloos om het leven gebracht, maar ze zijn praktisch dood, levend dood. De hardnekkige strijd op leven en dood die de deelnemers van *Squid Game* met elkaar voeren, maakt in toegespitste vorm aanschouwelijk hoe een door totale concurrentie beheerste prestatiemaatschappij functioneert. Wie wil winnen, moet anderen meedogenloos uitschakelen. Of het geweld dat inherent is aan het systeem neemt suïcidale vormen aan. De verliezers beroven zichzelf van het leven.

Het neoliberale regime isoleert mensen. Het maakt van hen einzelgängers, die in het neoliberale jargon 'ondernemers van de bv-ik' heten. Groepsbindingen, die het sociale bestel versterken, worden doorgesneden. Wie de boot mist, wordt niet meer door de gemeenschap opgevangen. Zo iemand voelt zich vernederd en valt ten prooi aan zelftwijfel en zelfhaat. De prestatiemaatschappij verscheurt het sociale vangnet waarin we ons beschermd en gewaardeerd voelen. Zij ontwikkelt destructieve mid-

delpuntvliedende krachten, die mensen uit elkaar drijven.

In de prestatiemaatschappij is respect niet iets wat een mens als 'moreel subject' zonder meer *toekomt*. Het is eerder het *resultaat van een individuele prestatie*. Daarom wordt daarover een verbitterde strijd gevoerd. De strijd om respect vindt plaats als *strijd om status*. Statusverlies staat gelijk aan verlies van respect, dus dat moet ten enenmale worden vermeden. De 'idee van het goede', waar de welgeordende samenleving zich door laat leiden, maakt plaats voor het *materialisme van het bezit*. Status heeft niets te maken met een rechtvaardige verdeling van grondrechten en fundamentele vrijheden. De zucht naar status wordt eerder door beroep, carrière, inkomen en vermogen bevredigd. Alleen geld en macht definiëren iemands status.

Waar om respect wordt gevochten, wil iedereen op de welstandsladder hogerop. De hardnekkige strijd om respect leidt tot concurrentie van allen met allen. Dit destabiliseert de samenleving doordat het mensen isoleert. Geen gemeenschapszin, geen solidariteit houdt hen nog bij elkaar. De strijd om respect valt niet te rijmen met het algemeen belang, want iedereen zorgt daarin alleen nog voor het eigen welzijn, voor de eigen welstand. Het prestatieprincipe staat in zoverre haaks op het rechtvaardigheids-

principe, dat het de samenleving splijt. Terwijl rechtvaardigheid verbindt en verzoent, leidt het prestatieprincipe tot splijting en isolement. Met de permanente concurrentie komt ook de angst. In alle sociale lagen heerst *angst voor statusverlies en sociale neergang*. Iedereen vergelijkt zich met iedereen. Iedereen is bang om aan het kortste eind te trekken, een verkeerde beslissing te nemen of voor minderwaardig door te gaan.

De strijd om respect leidt tot sociale verwerping en misstanden, die verantwoordelijk zijn voor uitbarstingen van geweld en agressie. In zijn essay *Aussichten auf den Bürgerkrieg*[20] beschrijft Enzensberger een ongecontroleerd voortwoekerende uitbarsting van geweld, waarvan de uitzaaiingen ook de westerse metropolen aantasten. Hij spreekt over een 'moleculaire burgeroorlog'. 'Moleculair', omdat dit geweld als een 'endogeen proces' zonder enige frontvorming, zonder vijand- en oorlogsverklaring midden in een samenleving uitbarst en in alle poriën van het dagelijks leven doordringt. 'De moleculaire oorlog begint ongemerkt, zonder algemene mobilisatie. Geleidelijk stapelt het huisvuil zich op langs de kant van de weg. In het park zie je steeds meer spuiten en kapotte bierflesjes. (...) In het schoollokaal worden tafels en stoelen vernield, in de voortuin stinkt het naar stront en pis. Het gaat om kleine, stomme oorlogsverklarin-

In *Zonder respect* ontleedt Byung-Chul Han het dramatische verval van een centrale sociale deugd: respect. Wat ooit het fundament van de maatschappij vormde, dreigt te verdwijnen in een samenleving die wordt beheerst door narcisme, concurrentie en digitale ontremming.

Han schetst een indringende diagnose van onze tijd: de neoliberale prestatiemaatschappij brengt verliezers voort die zichzelf haten en anderen verachten. De strijd om respect wordt een strijd om status en daarmee een oorzaak van verdeeldheid, geweld en maatschappelijke ontwrichting. Han laat zien hoe respect, zelfrespect en sociale verbondenheid met elkaar verweven zijn en hoe het verlies daarvan leidt tot een dagelijkse burgeroorlog die de samenleving van binnenuit aantast.

Han blijft niet steken in kritiek, hij schetst een visie op een nieuwe politiek van vriendschap: een manier van samenleven waarin respect, aandacht, distantie en wederzijdse erkenning centraal staan. Respect is voor hem geen luxe, maar een onmisbare voorwaarde voor democratie, discours en een succesvol leven.

Byung-Chul Han is een Koreaans-Duitse filosoof. Hij is hoogleraar aan de universiteit voor de Kunsten in Berlijn.

Vertaling Mark Wildschut

NUR 730

9 789025 915070 >

DE NIEUWE WERELD / ten have

www.uitgeverijtenhave.nl